

Ochrana práv uživatelů sociálních služeb

Vybrané kapitoly z učebních textů vzdělávacího programu pro inspektory kvality sociálních služeb

JUDr. Dana Kořínková

Červenec 2006

A. Úvod do problematiky a lidská práva

Cílem této kapitoly je poskytnout přehled nejdůležitějších právních norem, jejich konkrétních ustanovení a případně dalších dokumentů které se vztahují k problematice ochrany práv uživatelů sociálních služeb (kromě problematiky ochrany osobních údajů, o které je pojednáno v jiné kapitole).

Pojetí ochrany práv uživatelů sociálních služeb je v souladu s metodickým materiálem MPSV „Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe“ (dále jen „Standardy kvality“) a pojednává o problematice vyplývající zejména ze standardu č. 2 a 7.

I. Úvod

Jaké druhy práv mohou mít uživatelé sociálních služeb

Uživatelé sociálních služeb jsou především nositeli základních lidských práv a svobod zakotvených v ústavních normách ČR a mezinárodních úmlouvách. Zároveň mohou být nositeli řady dalších práv vyplývajících z právních předpisů, rozhodnutí a smluv (rozhodnutí o přiznání invalidního důchodu, smlouva o poskytnutí pracovní rehabilitace, smlouva o poskytování sociální služby). Pokud je poskytována služba, kde jednou ze základních činností je „pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí“ (§ 35 odst. 1 písm. j)), bude pro kvalitní poskytování služby zřejmě nezbytné, aby poskytovatel znal všechna práva uživatele a rozuměl právní úpravě, která se jich týká.

Základní lidská práva a svobody v sociálních službách

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen „zákon o sociálních službách“) zakotvuje povinnost pro poskytovatele sociálních služeb „vytvářet takové podmínky, které umožní osobám, kterým poskytují sociální služby, naplňovat jejich lidská i občanská práva, a které zamezí střetům zájmů“ (§ 88). Tato formulace zakotvuje úlohu sociálních služeb zajistit nejen neporušování, nebo respektování lidských práv při poskytování sociálních služeb, ale také podporu osob při aktivní realizaci svých práv, což je nezbytnou součástí skutečného sociálního začlenění uživatelů sociálních služeb. Můžeme tedy shrnout, že ochrana lidských práv uživatelů sociálních služeb znamená jednak dodržování jejich práv a svobod (svoboda pohybu, nedotknutelnost osoby, nedotknutelnost soukromí), ale kromě toho také umožnění realizovat práva a svobody uživatelů, jako je právo na vzdělání, na pracovní uplatnění, partnerský a rodinný život, náboženská, politická, kulturní práva, atd.

Základní zásada vyplývající ze zákona o sociálních službách a Standardů kvality

Smyslem sociálních služeb je poskytnout osobám podporu, aby mohli žít normálním životem (sociální začlenění, předcházení soc. vyloučení), včetně realizace všech svých práv v té míře, v jaké to při poskytnutí vhodné podpory umožňují jejich schopnosti. **Forma poskytování sociální služby (např. pobytové služby) v žádném případě nemůže ještě zhoršit kvalitu života např. osoby se zdravotním postižením (izolace, omezování vycházek, kontaktu se společenským prostředím, omezování partnerského života, nesprávné používání prostředků omezujících pohyb, atd).**

Standardy kvality - standard č. 2

Podle tohoto standardu zařízení sociálních služeb při své činnosti respektuje:

- Základní lidská práva a svobody
- Práva (nároky) klientů vyplývající z právních předpisů a právních aktů (smlouvy)
- Pravidla občanského soužití (psané i nepsané etické zvykové normy upravující vztahy mezi lidmi)

Pojem „lidská práva“

Mezinárodní dokumenty (úmluvy) a ústavy a listiny práv a svobod jednotlivých států vymezují základní práva a svobody jednotlivce vůči veřejné moci i vůči jiným subjektům, které se veřejná moc zavazuje respektovat a chránit.

- základní svobody (garantované prostory, povinnost ostatních zdržet se zasahování)
- základní práva (oprávnění jednat)

Základní práva a svobody tvoří jádro LP. Je to neomezitelné minimum, které je pod ochranou vnitrostátních soudních mocí i Evropského soudu pro LP ve Štrasburku (v rámci Rady Evropy).

- politická práva – druhá generace lidských práv
- hospodářská, kulturní, sociální práva – třetí generace lidských práv (jejich konkrétní obsah je do značné míry dán ekonomickou a kulturní situací jednotlivých států, státy je garantují zejména svým občanům, vyplývají z občanství, dlouhodobého pobytu, práce na území státu).

Základní dokumenty a prameny lidských práv

- Deklarace nezávislosti USA, Preambule - 1776
- Deklarace práv člověka a občana – 1789 (Osvícenství, Francie)
- Všeobecná deklarace lidských práv – VS OSN 1948

- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech – VS OSN 1966 (vyhláška č. 120/1976)
- Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech – VS OSN 1966 (vyhláška č. 120/1976)
- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod - Rada Evropy 1950 (sdělení FMZV č. 209/1992 Sb.,)
- Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestání – Rada Evropy 1987 (vyhláška č. 143/1988 Sb.)
- Listina základních práva a svobod 1993 (č. 2/1993 Sb.)
- Úmluva o lidských právech a biomedicině (sdělení MZV č. 96/2001 Sb. m.s.)
- Zásady ochrany osob trpících duševní poruchou (OSN, 1991)
- Mezinárodní listina práv hospitalizovaných psychiatrických pacientů
- Deklarace lidských práv a duševního zdraví (Světová federace pro duševní zdraví, 1989)
- Evropská sociální charta (ČR ratifikovala část)
- judikatura Evropského soudu pro lidská práva

Hierarchie pramenů práva

- Mezinárodní úmluvy
- Ústava, Listina základních práv a svobod
- Zákony
- Podzákonné předpisy (nařízení vlády, vyhlášky ministerstev)
- Pokyny zřizovatele
- Vnitřní předpisy zařízení sociálních služeb

II. Listina základních práv a svobod (2/1993)

(dále jen „Listina“)

Vlastnosti lidských práv

Čl. 1 Listiny: „Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezczitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.“

- Nezadatelnost – nevznikají tím, že je veřejná moc „udělí“, jsou vlastností lidské bytosti
- Nezczitelnost – nelze je převést nebo se jich vzdát
- Nezrušitelnost – nemohou být žádným právním aktem ani jinak zrušena
- Nepromlčitelnost – tím, že právo nějakou dobu nevykonávám, o něj nepřicházím

Sebeomezení veřejné moci v Listině

svoboda jednotlivce:

- „Každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.“ (čl. 2 odst. 3 LPS).
- „Povinnosti lze ukládat jen na zákl. zákona, při zachování zákl. práv a svobod.“ (čl. 4 LPS)

pravidlo uplatnění veřejné moci:

- „Státní moc lze uplatňovat jen v v případech, mezích a způsobem stanoveným zákonem.“ (čl. 2 odst. 2 LPS)

Pravidla využívání základních práv a svobod v Listině

- Nikoho nelze postihnout pro uplatňování základních práv a svobod (čl. 3 odst. 3 Listiny)
- Nikdo nesmí zneužívat svých práv na úkor ostatních (čl. 17 Evropské úmluvy)
- Meze základních práv a svobod mohou být upraveny pouze zákonem, za podmínek stanovených Listinou (musí být zachována jejich podstata a smysl, nesmí být zneužit účel)

Obsah Listiny

- I. Obecná ustanovení
- II. Základní lidská práva a svobody
- III. Politická práva
- IV. Práva národnostních a etnických menšin
- V. Hospodářská, sociální a kulturní práva
- VI. Právo na soudní a jinou právní ochranu

I. Obecná ustanovení

Čl. 1: lidé jsou svobodní a rovni v důstojnosti i v právech

Čl. 2: stát a uplatnění státní moci

Čl. 3: základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu

Čl. 4: povinnosti mohou být ukládány pouze na základě zákona a v jeho mezích a jen při zachování základních práv a svobod

II. Základní lidská práva a svobody

Čl. 5: každý je způsobilý mít práva – právní osobnost

Čl. 6: právo na život (trest smrti se nepřipouští)

Čl. 7: nedotknutelnost osoby a soukromí, nikdo nesmí být podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení

Čl. 8: osobní svoboda je zaručena

Čl. 9: nikdo nesmí být podroben nuceným pracím nebo službám

Čl. 10: právo na lidskou důstojnost, čest, dobrou pověst, právo na ochranu před zasahováním do soukromého a rodinného života, před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo zneužíváním údajů o své osobě

Čl. 11: právo vlastnit majetek

Čl. 12: nedotknutelnost obydlí (není dovoleno do něj vstoupit bez souhlasu toho, kdo v něm bydlí)

Čl. 13: listovní tajemství (nikdo nesmí porušit, uchovávané i zasilané písemnosti, zprávy)

Čl. 14: svoboda pohybu a pobytu

Čl. 15: svoboda myšlení, svědomí, vyznání, bádání, umělecké tvorby

Čl. 16: právo svobodně projevovat své náboženství (úkony, zachováváním obřadu)

III. Politická práva

Čl. 18: petiční právo – každý má právo se obracet na státní orgány a územní samosprávu s návrhy, žádostmi, stížnostmi

Čl. 19: právo se shromažďovat

Čl. 20: právo se sdružovat

Čl. 21: právo podílet se na správě veřejných věcí volbou, rovnou možností být zvolen

V. Hospodářská, sociální a kulturní práva I

Čl. 26: Každý má právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu, získávat prostředky pro své životní potřeby prací

Čl. 28: právo na spravedlivou odměnu za práci

Čl. 29: osoby zdravotně postižené mají právo na zvláštní pracovní podmínky, zvláštní ochranu v pracovních vztazích, na pomoc při přípravě k povolání

Čl. 30: právo na sociální zabezpečení

Čl. 31: právo na ochranu zdraví, bezplatnou zdravotní péči

Čl. 32: rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona (ochrana dětí a mladistvých, těhotných žen, práva rodičů pečovat a vychovávat, právo dětí na rodičovskou péči a výchovu)

Čl. 33: právo na vzdělání (bezplatné ZŠ a SŠ)

Čl. 34: právo přístupu ke kulturnímu bohatství

VII. Právo na soudní a jinou právní ochranu

Čl. 36: právo domáhat se svých práv u soudu a jiného úřadu

Čl. 37: právo na právní pomoc v řízení před soudy

Čl. 38: právo na soudní projednání své věci za své přítomnosti, právo vyjádřit se k věci, řízení bez průtahů, veřejné,

IV. Střet zájmů uživatele a poskytovatele

Jedná se o rizikové oblasti z hlediska možných porušování lidských práv a svobod uživatelů při poskytování sociálních služeb:

- Osobní svoboda (používání restriktivních opatření)
- Nedotknutelnost osoby a soukromí (tělesná integrita - restriktivní opatření, listovní tajemství, nedotknutelnost obydlí, respektování vůle osoby, rodinného života, domova)
- Ochrana osobních údajů
- Svoboda pohybu (viz seminář k vnitřním předpisům – opouštění ústavu, restriktivní opatření)
- Právo na vzdělání
- Právo na pracovní uplatnění (svobodnou volbu povolání, přípravu k němu, získávat prostředky pro své životní potřeby prací)
- Ochrana před jakoukoli formou zneužívání (nucené práce, diskriminace)

Mechanismy pro zamezení střetu zájmů

Je třeba analyzovat rizikové situace a vypracovat účinná vnitřní pravidla pro poskytování sociálních služeb, zejména pro oblasti, které jsou rizikové z hlediska možného porušování práv uživatelů. Podle standardu č. 2 má zařízení sociálních služeb definovat oblasti, v nichž by mohlo dojít v souvislosti s poskytováním služeb k porušení práv uživatelů, vytvořit mechanismy, které zajistí zjištění případů porušení práv (např. stížnostní postupy), zamezí porušování práv a zajistí nápravu.

Důsledky porušení práv uživatelů (právní i mimoprávní)

Charakter důsledků porušení práv uživatelů je dán povahou normy, která byla porušena. Důsledky mohou nastat jak v rovině morální, tak v rovině právní.

- etický kodex (pravidla občanského soužití, etický kodex poskytovatele služby, etika výkonu opatrovnictví) – svědomí, veřejné mínění,
- zprávy a návrhy opatření veřejného ochránce práv
- pracovněprávní odpovědnost
- správně právní odpovědnost (správní pokuta, zrušení registrace poskytovatele sociálních služeb)
- občanskoprávní odpovědnost (zadostiučinění, náhrada nemajetkové újmy)
- trestněprávní odpovědnost
- řízení u mezinárodních soudních institucí (Evropský soudní dvůr pro lidská práva)

Teoreticky může dojít i k postihu ve všech výše uvedených oblastech najednou.

B. Způsobilost k právním úkonům

V současné době žije v zřízeních sociálních služeb mnoho uživatelů, kteří byli zbaveni nebo omezeni ve způsobilosti k právním úkonům. **Omezení nebo dokonce zbavení způsobilosti k právním úkonům jim značně komplikuje a limituje možnost začlenění do běžného života.** Přitom rozsah omezení často neodpovídá jejich skutečným schopnostem. Pro správné porozumění smyslu omezení způsobilosti k právním úkonům je potřeba vymezit základní pojmy, které se v právní úpravě používají.

Právní úkon

Právním úkonem se rozumí projev vůle, kterým osoba zakládá, mění nebo ruší svá práva nebo povinnosti. Právní úkony činí často v interakci s další osobou, ať již právnickou nebo fyzickou, a vstupuje tak do právního vztahu, nejčastěji uzavřením smlouvy. Právní úkon může být učiněn písemně nebo ústně, výslovně (vyjádřený slovně) nebo i nevýslovný (např. přikyvnutím nebo i jen mlčky, strpěním něčeho). Jde o úkon, při kterém jednájící osoba má v úmyslu jednat právně, dosáhnout nějakého cíle právní cestou (něco si koupit, prodat, směnit, užívat - pronajmout, objednat si službu, něco si vypůjčit, zajistit přepravu, atd.).

Rozdíl mezi způsobilostí k právním úkonům a způsobilostí k právním úkonům

V otázce omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům je třeba rozlišit právní pojmy „právní subjektivita“, která znamená skutečnost, že fyzická osoba může mít nějaká práva nebo povinnosti, a „způsobilost k právním úkonům“, která znamená schopnost fyzické osoby vlastním jednáním svá práva, nebo povinnosti, zakládat.

Je třeba zdůraznit, že i **člověk zbavený způsobilosti k právním úkonům je způsobilý mít práva.** To je stanoveno přímo v **Listině základních práv a svobod** (čl. 5). Listina základních práv a svobod čl. 11 stanoví také, že **každý může vlastnit majetek**, a to i osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům. Se svým majetkem může tato osoba fakticky nakládat – užívat jej, spotřebovat, zničit, apod. Majetek může nabyt osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům např. v dědictví, jako dávku sociální péče, ale také jako mzdu za svou práci. Skutečnost, že osoba je zbavena způsobilosti k právním úkonům, **rozhodně nevyklučuje její pracovní uplatnění s nárokem na mzdu** za svoji práci.

I člověk zbavený způsobilosti k právním úkonům je způsobilý mít práva.

Se svým majetkem může fakticky nakládat – užívat jej, spotřebovat, zničit.

Osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům může pracovat a má nárok na mzdu za svoji práci.

Způsobilost k právním úkonům v právním řádu ČR

Způsobilost k právním úkonům podle občanského zákoníku

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen „občanský zákoník“) upravuje způsobilost fyzické osoby **mít práva** a povinnosti („právní subjektivita“, § 7 občanského zákoníku), způsobilost vlastními právními úkony **nabývat práva** a brát na sebe **povinnosti** („způsobilost k právním úkonům“, § 8 a 9 občanského zákoníku), možnost **omezení způsobilosti** k právním úkonům a její **vrácení** (§ 10 občanského zákoníku).

Způsobilost fyzické osoby mít práva a povinnosti vzniká narozením a zaniká smrtí. Tuto způsobilost má i počaté dítě, narodí-li se živé.

Způsobilost fyzické osoby vlastními právními úkony nabývat práva a brát na sebe povinnosti vzniká postupně, v plném rozsahu zletilostí (18 let). I nezletilí tedy mají způsobilost k právním úkonům, ovšem jen k takovým úkonům, které jsou svou povahou **přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku.**

Způsobilost fyzické osoby mít práva a povinnosti vzniká narozením a zaniká smrtí. Způsobilost k právním úkonům vzniká v plném rozsahu zletilostí.

Způsobilost k právním úkonům podle zákoníku práce

Pro účely pracovního práva je v zákoníku práce stanovena jiná věková hranice pro nabytí plné způsobilosti k právním úkonům. (zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce – účinnost od 1.1.2007). Podle tohoto zákona vzniká způsobilost fyzické osoby mít práva a povinnosti v pracovněprávních vztazích a vlastními právními úkony tato práva nabývat dovršením 15 let,

nastoupit do práce však smí tato osoba až po ukončení povinné školní docházky. Pokud je zaměstnanec omezen nebo zbaven způsobilosti k právním úkonům, činí za něj pracovně právní úkony jeho zástupce (opatrovník).

V pracovněprávních vztazích vzniká způsobilost k právním úkonům dovršením 15 let, nastoupit do práce je možné až po ukončení povinné školní docházky.

Způsobilost k právům a právním úkonům podle zákona o sociálním zabezpečení

Podle zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen „zákon o sociálním zabezpečení“) způsobilost občana mít v právních vztazích sociálního zabezpečení práva a povinnosti vzniká narozením a zaniká smrtí. Způsobilost občana vlastními právními úkony nabyvat v právních vztazích sociálního zabezpečení práv a brát na sebe povinnosti vzniká **dovršením šestnáctého roku věku**. Občan mladší šestnácti let musí být zastoupen zákonným zástupcem; kdo je zákonným zástupcem občana mladšího šestnácti let, stanoví zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. O omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům, zákonném zástupci občana, jehož způsobilost k právním úkonům byla omezena nebo který byl této způsobilosti zbaven, platí ustanovení občanského zákoníku (§ 4 zákona o sociálním zabezpečení).

Omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům

Právní důvody pro omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům

Soud **omezí způsobilost k právním úkonům**, jestliže osoba trpí duševní poruchou, která není jen přechodná, a jestliže v důsledku této duševní poruchy je osoba schopná činit jen některé právní úkony. Za **duševní poruchu** se považují duševní onemocnění (schizofrenie, deprese, mánie, mozková onemocnění), vývojové poruchy (mentální retardace, poruchy osobnosti), demence (seniorská, alzheimrova), nadměrné užívání alkoholu, omamných prostředků a jedů, které má charakter závislosti, poruchy způsobené úrazem mozku, atd.

Soud v rozsudku určí rozsah omezení. Omezení by mělo být soudem vymezeno např. tak, že osoba není schopná nakládat s majetkem od určité výše. Může být stanoven např. denní nebo měsíční limit. Pokud to není nutné, soud neomezuje způsobilost k právním úkonům v oblasti osobnostních práv. Rozhodnutím o způsobilosti k právním úkonům by neměla být dotčena základní práva a svobody.

Jestliže fyzická osoba trpí duševní poruchou, v jejímž důsledku není vůbec schopna činit právní úkony, soud jí **způsobilosti k právním úkonům zcela zbaví**.

Princip ochrany a minimálního zásahu do ústavního práva osoby

Omezení způsobilosti k právním úkonům je **zásahem do nedotknutelnosti osoby**. Nedotknutelnost osoby je zaručena v čl. 7 Listiny základních práv a svobod. **Provádí se v zájmu ochrany osoby**, o jejíž omezení se jedná. Omezení způsobilosti k právním úkonům **se provádí** tak, aby bylo do ústavně zaručeného práva zasaženo **v minimální nutné míře**.

„Soudy při určení rozsahu omezení musí proto přihlídnout k okolnostem konkrétního případu a postihnout tímto omezením jen tu oblast životních situací občana, pro něž je to nutné v zájmu ochrany jeho práv a právem chráněných zájmů“

(Stanovisko Nejvyššího soudu ČR, Cpj 160/76, uveřejněné pod č. 3/1979 Sbirky soudních rozhodnutí a stanovisek).

Proto je nutné v řízení o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům postupovat s maximální obezřetností. Je třeba kvalitní a relevantní posudek znalce, provedení všech relevantních důkazů a na základě toho velmi pečlivě uvážení soudy v jakém rozsahu je omezení způsobilosti k právním úkonům skutečně nezbytně nutné a v zájmu osoby, o níž je rozhodováno, a kdy již toto omezení může být neodůvodněné, nepřiměřené, a tudíž protiprávní a protiústavní.

Omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům je zásahem do nedotknutelnosti osoby. Provádí se v zájmu její ochrany a v minimální nutné míře.

Právní a faktické důsledky omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům

Důsledky omezení nebo zbavení právní způsobilosti znamenají, že osoba sama nemůže samostatně, vůbec nebo jen v míře vymezené rozsudkem, vstupovat do právních vztahů. Např. svým majetkem nemůže nakládat právně – prodat jej, pronajmout, darovat. Pracovně právní úkony v rozsahu stanoveného omezení za ni musí činit opatrovník (uzavřít nebo ukončit pracovní poměr, dohodu o provedení práce, o pracovní činnosti).

Člověk **zbavený způsobilosti k právním úkonům** totiž podle dikce platné právní úpravy nemůže činit ani právní úkony zanedbatelného významu v běžných záležitostech každodenního života, např. za svoji mzdu nakupovat drobné věci, jet autobusem, využívat služby. Rovněž nemůže dát nebo nedat souhlas jiné osobě k jednání v jeho zájmu. **Právní úkony**, které by učinila osoba, která k nim nebyla způsobilá, by byly **absolutně neplatné**.

Přiměřenost rozsahu omezení způsobilosti k právním úkonům v rozsudcích

Mnoho lidí, kteří jsou uživateli pobytové sociální služby (bývalé ústavní péče), byli zcela zbaveni způsobilosti k právním úkonům. Pokud zvážíme důsledky rozhodnutí soudu o zbavení způsobilosti k právním úkonům podle platné právní úpravy zjistíme, že takový zásah do práv těchto lidí často zdaleka neodpovídá jejich skutečným omezením. Řada z těchto lidí je schopná si alespoň v minimálním rozsahu obstarat samostatně své běžné záležitosti, nakládat v omezeném rozsahu se svými prostředky, koupit si občerstvení, lístek na autobus, jít do kina. Zjevné je to zejména u osob, které jsou schopné vykonávat práci, za kterou jim náleží odměna. Možnost těchto lidí použít, byť i v omezeném rozsahu nebo podle určitých pravidel (např. stanovení denního limitu), finanční prostředky, které si vydělali svojí prací, je velmi motivuje k pravidelné práci a k zařazení v maximální možné míře do běžného života. Naopak **nemožnost přiměřené samostatnosti v soukromém životě je pro ně silně demotivující**. Soudy někdy základní potřeby těchto lidí nedoceňují. Přehlížejí, že i úkony týkající se věcí menší ceny a prováděné běžně zejména v rámci poskytování služeb jsou právními úkony a nikoli jen faktickým jednáním. „*I občan, který je omezen ve způsobilosti k právním úkonům, bývá denně ve styku s jinými občany a organizacemi a je nucen denně uspokojovat své běžné potřeby, aniž by přitom byly nebo mohly být ohroženy jeho zájmy. Zpravidla jde o úkony, u nichž je prakticky vyloučeno, aby je mohl za něho obstarat někdo jiný, a u nichž by bylo v rozporu s jeho zájmem, aby si je nemohl obstarat sám, i když v těchto případech jde rovněž o právní úkony ve smyslu ustanovení*“ (Stanovisko Nejvyššího soudu ČR, Cj 160/76, uveřejněné pod č. 3/1979 Sbírkou soudních rozhodnutí a stanovisek).

Kromě celkového zbavení způsobilosti k právním úkonům **způsobuje v praxi potíže i nedostatečné nebo nepřiměřené vymezení rozsahu omezení způsobilosti k právním úkonům** v rozsudku soudu. I v tomto případě platí, že poskytnutí maximální možné míry samostatnosti osobám s „duševní poruchou, která není jen přechodná“ je pro ně významným motivačním a socializačním impulsem. Rozsah omezení soudy určují mnohdy nejednoznačně, což způsobuje nejistotu o tom, ke kterým právním úkonům dotčená osoba způsobilá je a ke kterým už není, nebo rozsah omezení stanoví neuváživě a omezují občana ve způsobilosti ve větším rozsahu, než odpovídá jeho duševnímu stavu a faktickým možnostem. **Někdy dokonce tak, že omezení se ve svých důsledcích prakticky rovná zbavení způsobilosti k právním úkonům.**

Stanovisko Nejvyššího soudu ČR, Cj 160/76, uveřejněné pod č. 3/1979 Sbírkou soudních rozhodnutí a stanovisek uvádí:

„Soudy by proto měly ve výrocích určujících rozsah omezení vyslovovat, že občan není způsobilý nakládat majetkem, jehož cena přesahuje určitou ve výroku rozsudku uvedenou částku. Při formulaci výroku rozsudku určujícího rozsah omezení způsobilosti k právním úkonům je třeba mít na zřeteli, že jde o opatření, které má chránit a nikoli poškozovat nebo ohrožovat zájmy občana. Není-li to nutné, nemá mu proto být výrokem rozsudku zabráněno v tom, aby si mohl obstarat běžné záležitosti, např. platit úhradu za užívání bytu, poplatek za plyn, elektřinu, používat hromadných dopravních prostředků a platit jízdné, kupovat věci běžné osobní potřeby (jako například běžné ošacení, obutí, čistící prostředky), objednat si běžnou opravu nebo běžnou úpravu věcí apod.“

Vrácení způsobilosti k právním úkonům

Jak již bylo výše uvedeno, je omezení způsobilosti k právním úkonům **zásahem do nedotknutelnosti osoby**, který se provádí v zájmu této osoby a k ochraně jejích práv. Často proběhne řízení o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům ještě v mladém věku lidí s mentálním postižením. V budoucnosti pak dochází k dalšímu vývoji jejich duševních schopností a soběstačnosti. K rozvoji duševních schopností a jejich soběstačnosti dochází i u dospělých lidí s mentálním postižením. Je proto třeba pozorně sledovat, jestli rozsudkem stanovené omezení není již nepřiměřené, v rozporu se skutečnými schopnostmi osoby a tudíž i protiprávní a protiústavní. Rozhodnutí o zbavení nebo omezení způsobilosti k právním úkonům musí být revidováno v závislosti na změnách duševních schopností a soběstačnosti osob, kterým byla způsobilost k právním úkonům omezena nebo odňata. **„Soud zbavení nebo omezení způsobilosti změní nebo zruší, změní-li se nebo odpadnou-li důvody, které k nim vedly.“** (§ 10 odst. 3 občanského zákoníku).

Místně příslušný k řízení o vrácení způsobilosti k právním úkonům je soud, v jehož obvodu má bydliště osoba, o jejíž způsobilosti k právním úkonům se má rozhodnout. **Podat návrh na zahájení řízení** o vrácení způsobilosti k právním úkonům **může kdokoli, nebo** jej může zahájit **soud z vlastního podnětu** (§ 81 Zákon č. 99/1963, občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, dále jen „občanský soudní řád“).

Soud zbavení nebo omezení způsobilosti změní nebo zruší, změní-li se nebo odpadnou-li důvody, které k nim vedly. Je třeba pozorně sledovat, jestli rozsudkem stanovené omezení není již nepřiměřené, v rozporu se skutečnými schopnostmi osoby a tudíž i protiprávní a protiústavní. Podat návrh na zahájení řízení o vrácení způsobilosti k právním úkonům může kdokoli.

Zahájení řízení z podnětu osoby omezené nebo zbavené způsobilosti k právním úkonům

Podat u soudu **návrh na vrácení způsobilosti k právním úkonům může i ten, kdo byl zbaven způsobilosti k právním úkonům**. Jestliže již takový návrh v nedávné minulosti, případně opakovaně, podal a soud jej zamítl, neboť dospěl k názoru,

že nelze očekávat po uplynutí krátké doby zlepšení jeho stavu, **může** (ale nemusí) soud rozhodnout, že mu po přiměřenou dobu, nejdéle však po dobu jednoho roku, nepřísluší právo podat znovu návrh na zahájení řízení. (§ 186 odst. 3 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, dále jen „OSŘ“).

Zastupování v řízení o způsobilosti k právním úkonům

Osoba, o jejíž způsobilosti k právním úkonům se jedná - v zákoně se označuje pojmem „vyšetřovaný“, je **oprávněna dát se jako účastník v řízení zastupovat zástupcem, kterého si sama zvolí.**

Nezvolí-li si vyšetřovaný sám svého zástupce, ustanoví mu předseda senátu opatrovníka pro řízení z řad advokátů. Advokát je podle § 16 zákona o advokacii „*povinen chránit a prosazovat práva a oprávněné zájmy klienta a řídit se jeho pokyny. Dále je povinen využívat důsledně všechny zákonné prostředky a v jejich rámci uplatnit v zájmu klienta vše, co podle svého přesvědčení pokládá za prospěšné.*“

Náklady řízení

Řízení o způsobilosti k právním úkonům je **osvobozeno od soudních poplatků.** Hotové výdaje, které vznikají státu během řízení **platí stát** (znalečné, svědečné, včetně nákladů právního zastoupení popsaného v předchozím odstavci). **Náklady, které během řízení vznikly účastníkům, platí každý z nich sám.** § 191 OSŘ však stanoví, že **lze-li to spravedlivě žádat, soud v rozsudku rozhodne, že ten, o jehož způsobilost k právním úkonům v řízení šlo, je povinen uhradit náklady řízení státu** (ty, které během řízení platil stát - náklady na svědky, znalce, právní zastoupení). Soud musí vycházet především z majetkových poměrů vyšetřovaného a z okolností případu. Právní pomoc ustanoveného advokáta by tedy měla zahrnovat i pomoc při rozhodování o nákladech řízení.

O všech procesních právech a povinnostech musí být vyšetřovaný soudem poučen. (§§ 5 a 187 OSŘ).

Zahájení řízení z podnětu zařízení a dalších osob

Z občanského soudního řádu vyplývá, že **návrh na zahájení řízení** o způsobilosti občana k právním úkonům, může podat **kterýkoliv procesně způsobilý subjekt** (každý může před soudem jako účastník samostatně jednat v rozsahu, v jakém má způsobilost k právním úkonům). Návrh na zahájení řízení tedy může podat **i zařízení.** Ohledně vrácení způsobilosti k právním úkonům může zařízení např. uvést, že klient je schopen jednat samostatně ve větším rozsahu, než jaký vyplývá z jeho rozsudku o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům a navrhnout vhodné důkazy (svědecké výpovědi, posudky odborníků, atd.). Podáním návrhu se navrhovatel stává účastníkem řízení se všemi procesními právy.

Zákon výslovně uvádí, že návrh na zahájení řízení může podat také zdravotnické zařízení nebo státní orgán (§ 186 OSŘ). Dále může návrh na zahájení řízení podat např. opatrovník, orgán místní správy, blízká osoba, soused, atd.

Návrh na zahájení řízení soud vždy doručí i vyšetřovanému.

Zahájení řízení soudem bez návrhu

Pokud zahajuje soud řízení na základě vlastního uvážení, bez návrhu účastníka, vydá **usnesení o zahájení řízení, které doručí účastníkům** do vlastních rukou, tedy **i vyšetřovanému.** Soud může zahájit řízení na základě vlastních informací nebo např. **na základě podnětu** někoho, kdo je s osobou omezenou nebo zbavenou způsobilosti k právním úkonům v kontaktu (sousedí, příbuzní, známí, ústav). Pokud osoba dávající podnět soudu **nemá zájem být účastníkem řízení** (účastnit se celého průběhu řízení), měla by své podání jasně označit jako **podnět**, aby nebyl soudem považován za **návrh** na zahájení řízení. Taková osoba může pak v řízení vystupovat např. jako svědek.

Náležitosti návrhu na zahájení řízení

Z návrhu na zahájení řízení musí být patrné, kterému soudu je určeno, kdo je činí, které věci se týká a čeho se domáhá. Musí být podepsáno a datováno (§ 42 odst. 4 OSŘ). Navrhovatel má označit účastníky, případně jejich zástupce, vylíčit rozhodující skutečnosti a označit důkazy (§ 79 odst. 1 OSŘ). Pokud má navrhovatel již zvoleného zástupce, přiloží k návrhu i procesní plnou moc. Pokud soudu dojde podání, které nemá všechny stanovené náležitosti, nebo není srozumitelné nebo určité, je soud povinen poučit účastníka, jak provést opravu nebo doplnění a v jaké lhůtě. Pokud ve stanovené lhůtě není nedostatek napraven, soud návrh odmítne. Měl by při tom ovšem zvážit, jestli nesprávné podání není přesto **podnětem**, na základě kterého soud zahájí řízení i bez návrhu.

Práva účastníka v občanském soudním řízení

Pro řízení o způsobilosti k právním úkonům platí § 94 odst. 1 OSŘ: **účastníky řízení jsou navrhovatel a ti, o jejichž právech a povinnostech má být v řízení jednáno. Kdokoli tedy podá návrh** na zahájení řízení o způsobilosti k právním

úkonům, stává se účastníkem řízení. **Účastníkem řízení je také vždy osoba, o jejíž způsobilost se jedná.** Soud určí, které **další osoby** jsou případně účastníkem pro konkrétní řízení.

Účastník řízení má právo účastnit se celého řízení před soudem, navrhnout důkazy, vyjadřovat se k návrhům na důkazy i k provedeným důkazům. Může navrhnout výslechy svědků, zprávy a vyjádření fyzických a právnických osob, znalecké posudky a jiné listiny.

Pokud zařízení podává návrh na zahájení řízení a **má zájem být účastníkem řízení** se všemi procesními právy, je potřeba, aby označil své podání jako „**návrh na zahájení řízení**“. Bez tohoto označení by soud mohl podání považovat pouze za podnět (viz výše) a zahájit řízení svým usnesením. Potom by ústav nebyl automaticky účastníkem řízení. Musel by se domáhat u soudu, aby ho soud usnesením přibral do řízení. To je možné pouze pokud soud dojde k závěru, že se v řízení jedná i o právech a povinnostech zařízení, nebo na ně může mít rozhodnutí vliv (viz Stanovisko Nejvyššího soudu uveřejněné pod č. 3/1979 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek).

Další osoby zúčastněné na řízení

Soud je povinen uvědomit o zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům státní zastupitelství. **Státní zastupitelství** je oprávněno vstoupit do tohoto řízení a činit všechny úkony jako účastník řízení, ale není oprávněno zahájit toto řízení (§ 35 OSŘ).

Řízení o způsobilosti k právním úkonům se účastní **povinně znalec a zvolený zástupce nebo opatrovník z řad advokátů.** Dále jsou to většinou svědci, kolizní opatrovník, třetí osoby (např. ti, kteří mají předložit listinu), tlumočník. Tyto osoby nemohou vykonávat vlastním jménem vliv na průběh nebo postup procesu. Zvolený zástupce nebo advokát vykonává tento vliv pouze podle vůle a jménem zastoupeného.

Průběh řízení

Před zahájením řízení si soud může vyžádat na navrhovateli **lékařské vyšetření** o duševním stavu vyšetřovaného, pokud je navrhovatelem někdo jiný než sám vyšetřovaný, státní orgán, nebo zdravotnické zařízení. Zda si lékařské vyšetření vyžádá, je zcela na uvážení soudu. Vyžádání lékařského vyšetření má chránit vyšetřovaného před neopodstatněným nebo šikanózním procesem.

Soud je v řízení o způsobilosti k právním úkonům povinen **vždy nařídit jednání.** Dále je povinen **vždy vyslechnout znalce.** **Znalecký posudek** je sice závažným důkazem, nikoli však jediným. Soud jej bere v úvahu v souvislosti s ostatními výsledky dokazování. Je vždy jedním z více důkazů, které slouží ke správnému posouzení věci. Soud si jej má vyžádat až po vyslechnutí vyšetřovaného, dalších svědků a provedení dalších důkazů. Soud se nemůže spokojit jen s konstatováním existence znaleckého posudku, ale znalec má být vždy skutečně vyslechnut.

Z toho, co bylo uvedeno výše k otázce způsobilosti k právním úkonům vyplývá, že právní řád **poskytuje poskytovateli sociálních služeb významnou možnost i povinnost zlepšovat právní postavení uživatelů,** a to zejména, pokud se klíčový pracovník domnívá, že rozsah omezení neodpovídá skutečné situaci klienta (u klienta došlo ke změně poměrů nebo je zřejmé, že původní rozhodnutí soudu vůbec nemělo být vydáno).

Zahájit řízení o vrácení způsobilosti k právním úkonům může kdokoli – ten, kdo byl zbaven způsobilosti k právním úkonům, soud, ústav. Kdokoli, kdo podá návrh na zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům, se stává účastníkem řízení a má tím všechna procesní práva. Vyšetřovaný musí být v řízení zastoupen zvoleným zástupcem nebo advokátem ex offo.

Opatrovnictví

Úloha opatrovníka osoby omezené ve způsobilosti k právním úkonům

Úlohou zákonného zástupce (opatrovníka) je činit za zastoupeného ty právní úkony, k nimž zastoupený není podle rozhodnutí soudu způsobilý (§ 26 občanského zákoníku).

Zákonnými zástupci nezletilého dítěte jsou jeho rodiče, případně další osoby, podle zákona č. 94/1963 o rodině. **Zákonným zástupcem fyzické osoby, která byla rozhodnutím soudu zbavena způsobilosti k právním úkonům nebo jejíž způsobilost k právním úkonům byla rozhodnutím soudu omezena, je soudem ustanovený opatrovník.** Opatrovníkem soud ustanovuje přednostně nejbližší příbuzné. Nemůže-li být opatrovníkem ustanoven příbuzný fyzické osoby ani jiná osoba, která splňuje podmínky pro ustanovení opatrovníkem, ustanoví soud opatrovníkem orgán místní správy, popřípadě jeho zařízení (§ 27 občanského zákoníku).

Zákonný zástupce je oprávněn jednat za zastoupeného jeho jménem. Ze zastoupení vznikají práva a povinnosti přímo zastoupenému. Zastupovat jiného nemůže ten, jehož zájmy jsou v rozporu se zájmy zastoupeného (§ 22 občanského zákoníku). Zástupce musí jednat osobně, dalšího zástupce si může ustanovit, jen jestliže je to právním předpisem stanoveno (§ 24 občanského zákoníku). Pokud zákonný zástupce spravuje majetek zastoupeného, a nejde-li o běžnou záležitost, je k nakládání s majetkem třeba schválení soudu (§ 28 občanského zákoníku). Dojde-li ke střetu zájmů zákonného zástupce se zájmy zastoupeného nebo ke střetu zájmů těch, kteří jsou zastoupeni tímž zákonným zástupcem, je potřeba, aby soud ustanovil zvláštního zástupce – kolizního opatrovníka (§ 30 občanského zákoníku).

Opatrovnictví neznamená převzetí odpovědnosti za život, zdraví nebo jednání zastoupeného. Opatrovnictví také v žádném případě **nezakládá moc opatrovníka** nad zastoupeným (vůbec ne v jeho osobním životě). Např. nemůže jednat za zastoupeného v jiných než právních věcech bez jeho souhlasu, udělovat nebo neudělovat zastoupenému souhlas k jeho účasti na rekreaci pořádané ústavem, rozhodovat jestli smí kouřit nebo ne, s kým bude bydlet, jestli smí mít partnera, sexuálně žít, atd.

V praxi se stává, že opatrovník opakovaně odmítá zaplatit rekreaci nebo nakoupit věci (rádio, televizi) pro zastoupeného z jeho finančních prostředků. V takovém případě všechno nasvědčuje tomu, že **zájmy opatrovníka a zastoupeného jsou v konfliktu**. Opatrovník v takovém případě není oprávněn jednat za zastoupeného a měl by být podán podnět nebo návrh k soudu buď na ustanovení kolizního opatrovníka pro jednotlivý případ nebo na trvalou změnu opatrovníka. Pokud se někdo domnívá, že dochází ke kolizi zájmů opatrovníka a opatrovance, může dát soudu **podnět nebo návrh** na zahájení řízení ve věci změny opatrovníka. **Podnět** soud zváží a pokud shledá důvod, zahájí řízení ve věci. **Návrh** na zahájení řízení může podat kdokoli, kdo je procesně způsobilý (má právní subjektivitu a plnou způsobilost k právním úkonům). Doručení návrhu soudu je řízení zahájeno a navrhovatel se stává účastníkem řízení (viz. kap. 3.1.3.).

Úlohou opatrovníka je činit za zastoupeného právní úkony, k nimž zastoupený není způsobilý. Opatrovnictví neznamená právo rozhodovat o jeho osobních záležitostech. Zastupovat jiného nemůže ten, jehož zájmy jsou v rozporu se zájmy zastoupeného. Dojde-li ke střetu zájmů opatrovníka se zájmy zastoupeného, ustanoví soud kolizního opatrovníka, nebo změní opatrovníka.

Upraveno podle: kolektiv autorů, Pracovní uplatnění klientů ústavní péče, Praha 2005, ČUPZ a partneři (Projekt PHARE 2003)
str. 10 - 16

C. Veřejný ochránce práv

Poslání, pravomoci a působnost veřejného ochránce práv je upravena v zákoně č. 349/1999 Sb., o Veřejném ochránci práv (dále jen „zákon“). „Orgán, který by vykonával systematickou preventivní vnější kontrolu míst, kde se nacházejí osoby omezené na svobodě, v České republice do 1. ledna 2006 neexistoval. Dne 18. prosince 2002 byl přijat Opční protokol k Úmluvě proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, který mimo jiné zavázal smluvní strany této Úmluvy k vytvoření tzv. národního preventivního mechanismu. Tímto národním preventivním mechanismem se počinaje 1. lednem 2006 stal veřejný ochránce práv, který splňuje veškerá kritéria kladená Opčním protokolem na tento prvek prevence.“ (viz Zpráva z návštěv zařízení, Ústavy sociální péče pro tělesně postižené dospělé, ze dne 12. dubna 2006, www.ochrance.cz, dále jen „Zpráva“)

Působnost Veřejného ochránce práv

Původní působnost

Působnost Veřejného ochránce práv (dále jen „ochránce“) se vztahuje na úřady:

- ministerstva a jiné správní úřady, orgány územních samosprávných celků při výkonu státní správy, na Policii, Armádu, Vězeňskou službu,
- na zařízení, v nichž se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranná nebo ústavní výchova, ochranné léčení, na veřejné zdravotní pojišťovny

Tyto instituce se v zákoně označují jako „úřady“.

Jeho působnost vůči úřadům spočívá v tom, že působí k ochraně osob před jednáním úřadů

- pokud je v rozporu s právem,
- pokud neodpovídá principům demokratického právního státu a dobré správy,
- před jejich nečinností,

Tím přispívá k ochraně základních práv a svobod.

Rozšířená působnost po novele

Novela provedená zákonem č. 381/2005 Sb. rozšířila působnost ochránce o systematické návštěvy:

- míst, kde se nacházejí nebo mohou nacházet osoby omezené na svobodě veřejnou mocí nebo v důsledku závislosti na poskytované péči

Cílem systematických návštěv je posílit ochranu těchto osob před mučením, krutým, nelidským, ponižujícím zacházením nebo trestáním a jiným špatným zacházením.

Systematické návštěvy ochránce provádí v zařízeních:

- policejních celách, zařízeních pro zajištění cizinců, azylových zařízeních
- zařízeních, v nichž se vykonává ochranná nebo ústavní výchova anebo ochranné léčení
- místech, kde se nacházejí nebo mohou nacházet osoby omezené na svobodě v důsledku závislosti na poskytované péči, zejména ústavy sociální péče a jiná zařízení poskytující obdobnou péči, zdravotnická zařízení a zařízení sociálně-právní ochrany dětí

Tyto instituce se v zákoně označují jako „zařízení“.

Špatné zacházení (viz Zpráva)

= jednání, které nerespektuje lidskou důstojnost. Podle míry zásahu do lidské důstojnosti nebo dokonce do tělesné integrity

- mučení, kruté, nelidské či ponižující zacházení nebo trestání
- neúcta k člověku a jeho právům
- nerespektování jeho sociální autonomie, soukromí nebo práva na spoluúčast v procesu rozhodování o jeho vlastním životě
- zneužívání závislosti na poskytované péči nebo její prohlubování

Formálně špatné zacházení spočívá v:

- porušování základních práv v LPS nebo v mezinárodních úmluvách
- překračování zákonů a podzákoných právních předpisů
- neplnění více či méně závazných pokynů, popřípadě standardů kvality zacházení, podpory a péče, dobré praxe nebo obvyklých odborných postupů

Funkce a činnost ochránce

- je volen Poslaneckou sněmovnou
- na funkční období šesti let
- kandidáty navrhuje 2 prezident republiky a 2 Senát
- může být zvolen pouze na dvě bezprostředně po sobě jdoucí funkční období

- sídlem je Brno
- za výkon funkce odpovídá ochránce Poslanecké sněmovně
- svou funkci vykonává nezávisle a nestranně

Mlčenlivost

ochránce je povinen zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, o kterých se dozvěděl při výkonu funkce, a to i po ukončení výkonu funkce. Povinnost mlčenlivost samozřejmě nesouvisí s používáním nejdůležitějších nástrojů činnosti ochránce – předkládáním a zveřejňováním svých zpráv, případně jmen odpovědných osob (§ 20 odst. 2 zákona).

Ochránce začne jednat:

- na základě podnětu fyzické nebo právnické osoby adresovaného
  - ochránce
  - poslanci nebo senátorovi
  - některé z komor Parlamentu
- z vlastní iniciativy

Systematické návštěvy zařízení

Oprávnění ochránce

Ochránce je oprávněn s vědomím vedoucích zařízení, a to i bez předchozího upozornění

- vstupovat do všech prostor a provádět šetření
- nahlížet do spisů
- klást otázky jednotlivým zaměstnancům
- být přítomen při ústním jednání a provádění důkazů a klást přítomným osobám otázky

Povinnosti zařízení

Zřízení jsou povinna na žádost ochránce a ve lhůtě jím stanovené

- poskytnout informace a vysvětlení
- předložit spisy a jiné písemnosti
- sdělit písemně stanovisko ke skutkovým a právním otázkám
- provést důkazy, které ochránce navrhne

Kroky ochránce po návštěvě zařízení

Po návštěvě zařízení ochránce vypracuje **zprávu** o svých zjištěních. Součástí zprávy mohou být **doporučení** nebo **návrhy opatření k nápravě**. Dále ochránce vyzve **zařízení**, aby se k jeho zprávě, doporučením nebo návrhům na opatření k nápravě **vyjádřilo ve stanovené lhůtě**. K vyjádření **může vyzvat i zřizovatele nebo příslušné úřady**.

Další možné kroky

Shledá-li ochránce jejich vyjádření dostatečnými, zařízení, popřípadě jeho zřizovatele nebo příslušné úřady o tom vyrozumí. Jestliže však **vyjádření není dostatečné**, nebo po **marném uplynutí lhůty**, nebo při **nesplnění povinnosti součinnosti** při šetření může ochránce postupovat podle § 20 odst. 2 zákona.

Podle § 20 odst. 2 zákona ochránce **vyrozumí nadřízený úřad** a není-li takový úřad, **vládu**. Může dále o svých zjištěních informovat veřejnost včetně **sdělení jména a příjmení osob oprávněných jednat jménem zařízení**.

Pravidelná zpráva o činnosti ochránce Poslanecké sněmovně

Ochránce podává každoročně do 31. března Poslanecké sněmovně souhrnnou písemnou zprávu o své činnosti za uplynulý rok. Tato zpráva je sněmovní publikací. Zprávu současně zasílá Senátu, prezidentu republiky, vládě, ministerstvům a jiným správním úřadům s působností pro celé území státu a vhodným způsobem ji zveřejňuje. **Poslanecká sněmovna projednává zprávy a informace předložené ochráncem**.

Další zprávy o činnosti ochránce

Kromě každoroční zprávy předkládá ochránce Poslanecké sněmovně **nejméně jednou za 3 měsíce** informaci o své činnosti. Dále předkládá Poslanecké sněmovně zprávu **o jednotlivých věcech, v nichž nebylo dosaženo dostatečných opatření k nápravě** ani postupem podle § 20 zákona.

Ochránce **soustavně seznamuje veřejnost** se svou činností podle tohoto zákona a s poznatky, které z jeho činnosti vyplynuly. Zprávy z návštěv zařízení včetně obdržených vyjádření a vybrané zprávy o ukončených šetřeních v jednotlivých věcech ochránce vhodným způsobem zveřejňuje

**Zpráva z návštěv zařízení - Ústavů sociální péče pro tělesně postižené dospělé
(ze dne 12. dubna 2006):**

Doporučení zřizovatelům zařízení např.:

- odklonit se od zdravotnického pojetí poskytování ústavní sociální péče
- navýšit personál (zavádění individuální sociální práce)
- propracovat systém vzdělávání zaměstnanců ústavní sociální péče
- vykonávat účinné kontroly zaměřené na kvalitu sociálních služeb
- započít, popř. pokračovat v komunitním plánování sociálních služeb

Doporučení ústavům sociální péče např.:

- zavádět osobní individuální a rizikové plány klientů
- zavádět systém klíčových pracovníků či obdobné systémy
- podporovat a vést klienty k větší soběstačnosti
- postupně navýšovat personál v přímé péči
- soustavně pracovat na „odústavnění“ vzhledu zařízení
- zavést účinný systém supervize pracovníků v přímé péči
- revidovat vnitřní předpisy zařízení

D. Opatření omezující pohyb Nedotknutelnost osoby a osobní svoboda

Listina základních práv a svobod

- Čl. 1: lidé jsou svobodní
- Čl. 7: nedotknutelnost osoby
  - nedotknutelnost osoby a soukromí
  - nikdo nesmí být podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení
- Čl. 8: osobní svoboda je zaručena
- zákon stanoví případy, kdy může být osoba převzata do ústavního léčení bez svého souhlasu
- zákon stanoví podmínky použití opatření omezujících pohyb

Legální zásahy do osobní svobody a nedotknutelnosti osoby

1. v oblasti trestně právní – vazba, odnětí svobody, ochranné léčení
2. v oblasti zdravotnictví – zákon stanoví případy, kdy lze převzít osobu do léčení bez jejího souhlasu
  - nemoc, u které lze uložit povinné léčení (infekční choroby)
  - ohrožuje-li osoba jevící známky duševní choroby nebo intoxikace sebe či své okolí
  - není-li možné, vzhledem ke zdravotnímu stavu nemocného vyžádat jeho souhlas (pouze neodkladné výkony k záchraně života či zdraví)
3. v oblasti sociálních služeb: opatření omezující pohyb

Sociální služby

V sociálních službách je použití opatření omezujících pohyb upraveno v § 89 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Aby použití opatření omezujícího pohyb bylo legální, musí být splněny všechny dále uvedené podmínky. Zákon konstatuje, že **při poskytování sociálních služeb nelze používat opatření omezující pohyb** osob, s výjimkou upravenou v § 89, a to:

- pouze v případě přímého ohrožení zdraví a života uživatele
- nebo zdraví a života jiných osob

Trvání opatření omezujícího pohyb

Opatření omezující pohyb lze použít pouze **po dobu nezbytně nutnou, která postačuje k odstranění přímého ohrožení zdraví a života uživatele nebo zdraví a života jiných osob.**

Povinnosti poskytovatele před použitím opatření omezujícího pohyb

- poskytovatel je povinen poskytovat sociální služby tak, aby metody poskytování služeb předcházely situacím, ve kterých je nezbytné použít opatření omezující pohyb osob.
- osoba musí být vhodným způsobem informována, že může být vůči ní použito opatření omezující její pohyb
- před použitím opatření omezujícího pohyb osob je nutný souhlas lékaře, kterého je poskytovatel sociálních služeb vždy povinen přivolat

Podmínky použití opatření omezujícího pohyb

Byla neúspěšně použita jiná opatření pro zabránění jednání přímo ohrožujícího zdraví a život

Nejdříve je nutné využít možnosti

- slovního zklidnění,
- odvrácení pozornosti,
- rozptýlení,
- aktivní naslouchání.

Pravidla použití opatření omezujícího pohyb

- Povinnost zvolit nejdříve vždy nejmírnější opatření
- zásah pomocí fyzických úchopů
- umístění osoby do místnosti zřízené k bezpečnému pobytu
- popřípadě na základě ordinace lékaře lze použít léky

Povinnosti po použití opatření omezujícího pohyb

- o použití opatření omezujícího pohyb je poskytovatel povinen informovat bez zbytečného odkladu zákonného zástupce osoby,
- poskytovatel je povinen vést evidenci případů použití opatření omezujícího pohyb v rozsahu:
  - a) jméno, popřípadě jména, příjmení a datum narození osoby,

- b) datum, čas počátku a místo použití opatření omezujícího pohyb osob,
- c) důvod použití opatření omezujícího pohyb osob,
- d) jméno, popřípadě jména, a příjmení osoby, která opatření omezujícího pohyb osob použila,
- e) souhlas lékaře,
- f) datum a čas ukončení použití opatření omezujícího pohyb osob,
- g) popis bezprostředně předcházející situace,
- h) záznam o informování zákonného zástupce,
- i) popis případných poranění osob, ke kterým došlo při použití opatření omezujícího pohyb osob,
- poskytovatel je povinen umožnit nahlížení do této evidence zákonnému zástupci osoby nebo osobě jí blízké nebo fyzické osobě, které byla nezletilá osoba svěřena rozhodnutím příslušného orgánu do péče, zřizovateli zařízení, lékaři a veřejnému ochránci práv.

E. Svoboda pohybu a osobní svoboda

Vycházky

Listina základních práv a svobod

- Čl. 8: osobní svoboda je zaručena
  - tělesná i duševní
  - každý může činit, co není zákonem zakázáno

„Možnost a právo člověka žít svobodně a nerušeně podle svých přání, bez omezení, donucování.“ (viz Zpráva ochránce)

- Čl. 14: svoboda pohybu a pobytu

Dodržování svobody pohybu je předpokladem pro realizaci dalších práv a svobod (právo na pracovní uplatnění, vzdělání, svobodnou volbu lékaře)

Legální omezení svobody pohybu a osobní svobody

Je možné zásahem veřejné moci / jednotlivcem – pouze na základě zákona:

- odnětí svobody, vazba, ochranné léčení,
- povinné léčení
- použití opatření omezujících pohyb

Faktické omezení vlivem životní situace

- z důvodu zdravotních postižení
- režimem zařízení

Při poskytování sociálních služeb je nutné dodržování právních předpisů a zajistit prevenci faktického omezení práv.

Zpráva VOP ohledně nepřiměřenosti faktických omezení svobody pohybu při poskytování ústavní péče:

„...nemožnost obstarat si doprovod je nepřiměřenou překážkou v realizaci práva svobodného pohybu.“ „Ústavy by měly analyzovat, zda počet personálu je dostatečný vzhledem ke kapacitě ústavu a stupni závislosti klientů...snažit se řešit stav se zřizovatelem tak, aby byla zajištěna dostatečná sociální práce s klienty...pro zajištění doprovodu získat dobrovolníky, studenty.“

Vycházky uživatelů sociálních služeb mimo zařízení

jsou realizací základního lidského práva. Přispívají k rozvoji duševních schopností, zkušeností a orientace ve světě, posilují sebevědomí a zodpovědnost, vedou k soběstačnosti

jsou předpokladem sociálního začlenění lidí se zdravotním postižením. Možnost a dovednost pohybu mimo zařízení má zásadní význam pro pracovní uplatnění uživatelů sociálních služeb. Schopnost uživatelů k samostatnému pohybu mimo zařízení je cílem vedení těchto lidí k soběstačnosti.

Zákon o sociálních službách

stanoví jako podmínku pro registraci zajištění materiálních a technických podmínek odpovídajících službě, schopnost zajistit požadovanou kvalitu poskytovaných služeb (podle standardů kvality sociálních služeb, která jsou obsažena v prováděcí vyhlášce č. 505/2006 Sb., k zákonu).

Pravidla pro bezpečné vycházky souvisí se standardy

- Č. 2. Ochrana práv uživatelů
- Č. 5. Plánování a průběh služby (zvládnutí rizikových situací)
- Č. 8. Návaznost na další zdroje

Vnitřní pravidla zařízení pro vycházky mimo zařízení

Vnitřní předpisy poskytovatele mají nejen zásadní význam pro zajištění potřebné kvality poskytovaných služeb, ale plní zároveň několik dalších významných funkcí. Především **poskytují větší právní jistotu uživatelům i zaměstnancům poskytovatele.**

Vnitřní předpisy zařízení by měly zakotvit zásady a pravidla k zajištění přiměřené míry bezpečnosti a ochrany klientů při respektování všech jejich práv. Přitom je třeba vyjít z faktu, že nikdo, ani poskytovatel sociálních služeb, není oprávněn omezit právo jiných osob (uživatelů) na svobodný pohyb, právo na vzdělání nebo právo pracovat pouze z důvodu vyloučení rizika pro jeho bezpečnost. Určité riziko je vždy a pro každého druhou stranou mince svobody, tedy i základních lidských práv a svobod. **Ve vnitřním předpise tedy nejde o udělení práva, ale smyslem je stanovit pravidla bezpečného vykonávání tohoto práva.**

Vnitřní předpis pro opuštění zařízení bez doprovodu personálu

Je možné stanovit nejprve pravidla pro vybraný okruh obyvatel zařízení, který bude průběžně rozšiřován na základě postupného nabývání zkušeností dalšími klienty a růstu jejich připravenosti k odpovědnému přístupu a schopnosti pohybovat se samostatně mimo areál zařízení.

- obsahuje pravidla pro personál i pro klienty
- mohou být stanovena zvlášť pravidla pro vybraný okruh obyvatel
- mohou být odlišně upraveny různé situace opuštění areálu
  - opuštění zařízení z důvodu docházení a dojíždění do zaměstnání,
  - do ubytovacích zařízení mimo zařízení,
  - volná vycházka,
  - vycházka s doprovodem,
  - opuštění zařízení z důvodu splnění úkolu

Otázka rizika

Zpráva ochránce:

- „Přiměřené riziko je přijatelné“.
  - je třeba riziko analyzovat
  - zpracovat individuální plán (vyjasnit rizikové faktory, pracovat na eliminaci rizik)
- „Přiměřená opatření“ = která stačí, aby nebyl klient předvídatelným způsobem ohrožen
- „Náležitý dohled“ = je nutno vzít ohled na druh, intenzitu, rozsah zdravotního postižení

Rizika plynoucí z vycházek a odpovědnost

Svoboda pohybu klientů mimo zařízení s sebou přináší otázky:

- Jaká rizika s tím spojená mohou vzniknout pro klienta
- Jaká rizika mohou vzniknout pro zařízení
- Kdo nese odpovědnost v případě újmy vzniklé klientovi
- Kdo nese odpovědnost v případě újmy klientem způsobené

Odpovědnost dospělých lidí s mentálním postižením

Dospělí lidé se zdravotním (mentálním) postižením jsou zodpovědní za sebe i za své jednání.

Míra jejich trestněprávní i občanskoprávní odpovědnosti se posuzuje v konkrétním případě bez ohledu na to, zda byli nebo nebyli omezeni nebo zbaveni způsobilosti k právním úkonům.

Fyzická osoba je zodpovědná za své jednání v tom rozsahu, v jakém byla schopna uvědomit si důsledky svého jednání a ovládat jej. Podrobnosti stanoví příslušné zákony - trestní zákon (zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon) a občanský zákoník. Občanský zákoník v § 422 stanoví, že nezletilý a ten, kdo je stížen duševní poruchou, odpovídá za škodu jím způsobenou, je-li schopen ovládnout své jednání a posoudit jeho následky; **společně a nerozdílně s ním odpovídá, kdo je povinen vykonávat nad ním dohled.** Není-li ten, kdo způsobí škodu, pro nezletilost nebo pro duševní poruchu schopen ovládnout své jednání nebo posoudit jeho následky, odpovídá za škodu ten, kdo je povinen vykonávat nad ním dohled. **Kdo je povinen vykonávat dohled, se zproští odpovědnosti, jestliže prokáže, že náležitý dohled nezanedbal.** Vykonává-li dohled organizace, její pracovníci dohledem pověřeni přímo za takto vzniklou škodu neodpovídají. Jejich odpovědnost by mohla být pouze pracovněprávní. Poskytovatel by byl pravděpodobně osobou povinnou vykonávat dohled nad klienty, kteří mohou být považováni za „osobu stíženou duševní poruchou“, pokud by v rozhodnou dobu neměl tuto povinnost někdo jiný (klient by např. pobýval doma u své rodiny).

Odpovědnost zařízení za škodu vzniklou uživateli

Pro posuzování odpovědnosti poskytovatele za škodu, která by vznikla klientovi při poskytování sociálních služeb, by byla relevantní obecná úprava odpovědnosti za škodu podle občanského zákoníku (§§ 415 – 450 občanského zákoníku). Podle občanského zákoníku je každý především povinen počínat si tak, aby nedocházelo ke škodám na zdraví a na majetku (§ 415 občanského zákoníku).

Škoda je způsobena právnickou osobou, když byla způsobena při její činnosti těmi, které k této činnosti použila. Tyto osoby samy za škodu takto způsobenou neodpovídají podle občanského zákoníku. Jejich případná odpovědnost by se řešila podle pracovněprávních předpisů.

Pokud by klientovi vznikla nějaká škoda při poskytování sociálních služeb, klient by musel prokázat, jaká škoda mu vznikla. Dále, že mu tato škoda vznikla tím, že poskytovatel porušil právní povinnost (příčinná souvislost mezi porušením povinnosti a vznikem škody). Právní povinnost může pro poskytovatele vyplývat např. ze smluvního vztahu s uživatelem, z ustanovení zákona, které ukládá poskytovateli nějakou konkrétní povinnost (např. § 2 odst. 2 zákona o sociálních službách: „rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb musí zachovávat lidskou důstojnost osob“), nebo obecně z prevenčního ustanovení § 415 občanského zákoníku (viz výše).

Aby se poskytovatel zprostil odpovědnosti, musel by obhájit tvrzení, že neporušil žádnou povinnost (např. že udělal všechno, co od něj lze spravedlivě žádat, pro to, aby ke škodě nedošlo – pokud je předmětem sporu porušení prevenční povinnosti podle § 415) nebo že porušení povinnosti nebylo příčinou vzniku škody nebo prokázat že škodu nezavinil (§ 421 odst. 3 občanského zákoníku). Za zavinění se považuje jak úmysl tak nedbalost - vědomá (škůdce si byl vědom, že může škodu způsobit, ale z nepřiměřených důvodů se spoléhal, že ji nezpůsobí) i nevědomá (škůdce si nebyl vědom, že může způsobit škodu, ačkoli si toho být vědom mohl a měl). Byla-li škoda způsobena také zaviněním poškozeného, nese škodu poměrně a byla-li způsobena výlučně zaviněním poškozeného, nese ji sám (§ 441 občanského zákoníku).

Protiústavní omezení svobodného pohybu klientů ústavu v § 78 již zrušené vyhlášky č. 182/1991 Sb.

V souvislosti s problematikou svobodného pohybu klientů ústavu je třeba zmínit ustanovení § 78 vyhlášky č. 182/1991 Sb., kterou se prováděl zákon o sociálním zabezpečení. Tento paragraf stanovil, že obyvatel ústavu mohl pobývat mimo ústav po předchozím oznámení vedoucímu ústavu. Šlo-li o obyvatele zbaveného způsobilosti k právním úkonům, bylo třeba k pobytu mimo ústav přivolení jeho opatrovníka. Právní závaznost tohoto paragrafu byla sporná, neboť se jím ukládají povinnosti a omezují ústavní práva klienta prováděcím právním předpisem, což bylo protiústavní. Zároveň by i splnění těchto pravidel pro opuštění ústavu samo o sobě nezbavilo ústav případné odpovědnosti vyplývající z § 422 občanského zákoníku (povinnost vykonávat dohled) a z § 415 (povinnost předcházet škodám). Toto ustanovení však **již bylo zrušeno v souvislosti s přijetím nové právní úpravy sociálních služeb.**

Význam vnitřních předpisů pro zjišťování odpovědnosti

Jsou-li v zařízení k dispozici kvalitní psaná pravidla pro vycházky mimo zařízení, může pak poskytovatel v případě potřeby daleko snáze doložit, jakým způsobem zajišťuje přiměřenou ochranu a bezpečnost klientů v rámci své povinnosti výkonu dohledu (jde o zmíněný § 422 občanského zákoníku) a povinnost předcházet škodám na zdraví a majetku (§ 415 občanského zákoníku), a to při nutném respektování práv a oprávněných zájmů svých klientů.

F. Ochrana soukromí a osobnosti

Mezinárodní zakotvení např.:

- Evropská úmluva
  - čl. 8: Právo na respektování soukromého a rodinného života, obydlí, korespondence
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech
  - čl. 17: **Nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života, do rodiny, domova, korespondence, ani útokům na čest a pověst**

Listina základních práv a svobod zejména:

- čl. 1: lidé jsou svobodní a rovní v právech a důstojnosti
- čl. 7:
  - Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena.
  - Nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.
- čl. 10:
  - právo na zachování lidské důstojnosti, cti, pověsti, jména
  - právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života
  - ochrana osobních údajů
- **další:** listovní tajemství, nedotknutelnost obydlí, vlastnické právo, atd.

Občanský zákoník

tzv. osobnostní práva - § 11 a násl.

Fyzická osoba má právo na ochranu své osobnosti, zejména

- života a zdraví (tělesná integrita, viz nedotknutelnost osoby)
- občanské cti a lidské důstojnosti
- soukromí
- svého jména
- projevů osobní povahy

Fyzická osoba má právo se domáhat zejména aby :

- bylo **upuštěno** od neoprávněných zásahů do práva na ochranu její osobnosti,
- byly **odstraněny následky** těchto zásahů
- jí bylo dáno přiměřené **zadostiučinění** (omluva)
- pokud by zadostiučinění nepostačovalo, má fyzická osoba též právo na **náhradu nemajetkové újmy** v penězích

Komplex práv tvořících právo na ochranu soukromí

Ochrana soukromí tvoří komplex práv upravených v různých právních normách a dokumentech. Vodítko pro porozumění poskytuje Zpráva ochránce (viz kap. III). Konstatuje se tam mj., že v sociálních službách je třeba věnovat zvláštní pozornost osobám s větší závislostí na poskytované péči, které jsou více ohrožené porušováním práva na soukromí.

Evropský soud pro lidská práva: soukromí tvoří tělesná a i duševní integrita osoby.

Ochrana soukromí a kvalita existujících vnitřních předpisů ústavů

„Domácí řády navštívených ústavů obsahují omezující opatření nemající oporu v právních předpisech, de facto zakotvují nadřazené postavení personálu nad klienty, vycházejí z paternalistického pojetí péče o klienty“ (Zpráva ochránce). Ochránce pak dále konstatoval, že skutečná praxe byla lepší než vnitřní předpisy a že je tedy nezbytné v takových případech vnitřní předpisy novelizovat za účasti zaměstnanců i uživatelů, a to ve smyslu minimalizování paternalistické pojetí, klienta je nutné chápat jako jedinečnou bytost.

Do práva na soukromí lze zahrnout:

- rozhodování o svém životě
- nedotknutelnost obydli
- právo na rodinný a partnerský život
- právo účastnit se společenského života
- právo na kvalifikovanou péči

Právo svobodně se rozhodnout

Obsahuje např. možnost vybrat si průběh dne, četnost a dobu pro hygienické úkony, vybrat si stravu, oblečení, vybavit si pokoj, vybrat si, jak jej bude personál oslovovat, možnost kouřit, pít kávu (osoby zbav. způsobilosti)

- Obydlí - možnost vybrat si, s kým budou sdílet pokoj, jak si jej zařídí, má nahrazovat domácí prostředí, pohoda bydlení
- Strava – možnost neodebírat dietu, dostat finanční náhradu za neodebranou stravu, dostat jídlo mimo vymezený čas,
- Najít vyváženost mezi právem svobodné volby a zabezpečením chodu zařízení
- Zvláštní pozornost je třeba věnovat klientům nejvíce závislým na poskytovaných službách, zejm. osobám s problémy verbální komunikace, jsou často odsouzeni do role „věci“
- Právo na přiměřené riziko, individuální přístup, individuální vyhodnocování rizik
- Uživatelé mají být informováni o možnostech volby
- Měl by být dostatek personálu, aby se mohl uživatelům věnovat individuálně
- možnost svobodné volby a ochrany v záležitostech
  - domova
  - rodinného a partnerského života reprodukce,
  - zdravotní péče
  - životního stylu

Jednotlivec má právo na „přiměřené očekávání soukromí“.

Nedotknutelnost obydli

Pokoj je pro uživatele jeho byt, personál by to tak měl vnímat.

Možnost

- mít svůj vlastní pokoj
- uzamknout si pokoj, mít kontrolu, kdo vstupuje, jen se svolením klienta, každý své klíče, klepání a vyčkat na svolení, otevřené dveře, které si klienti sami nemohou zavřít
- uzamknout si cennosti
- při úklidu (skříněk) přítomen klient

Soukromí při osobní hygieně

- Palčivá oblast pro porušování soukromí a lidské důstojnosti
- Možnost uzamknutí sociálního zařízení zevnitř - obavy o bezpečnost nesmí převýšit právo na soukromí (přiměřené riziko)
- Klient má mít volbu, dohoda
- Zabezpečit eliminaci rizika jinou cestou (zatahovací dveře, otočná cedule)
- Pomoc osoby stejného pohlaví
- Soukromí v koupelně - 2 osoby v jedné koupelně najednou - nepřijemné
- Zásah do jedné z nejméně oblastí nemůže být podřízen provozním ani jiným důvodům
- Možnost koupat se kdykoli, často, méně často
- Vysvléknutí na pokoji - nikoli
- Nečinit nátlak (ani narážkami) na délku vlasů atd.
- Toaletní křesla na pokoji – pouze pokud je to jinak nemožné, vždy zástěna

Právo na rodinný, partnerský a sexuální život

- Co největší podpora kontaktů s rodinou, blízkými
- Návštěvní hodiny – doporučující charakter,
- Hostinské pokoje
- Možnost telefonického kontaktu
- Možnost bydlení s partnerem omezeno:
  - faktickými překážkami (prostory, stěhování, nejsou průhledná pravidla) - řešit
  - personálem - posuzováním dlouhodobosti vztahu – nepřipustné

Právo přístupu ke kulturnímu bohatství a účastnit se společenského života

- Kontakt s okolním světem je stejně důležitý jako kontakt s rodinou
- Nedostatek personálu má za následek zcela nedostatečné využívání veřejných zdrojů a nedostatečný rozvoj adaptačních dovedností
- Klient má mít podporu pro realizaci svých individuálních zájmů
- Individuální doprava – má být součástí provozu
- Přístup k internetu – spojení se světem ve všech oblastech

Právo na kvalifikovanou péči

- Právo svobodné volby lékaře a zdravotní pojišťovny – věnovat značnou pozornost spokojenosti klientů s lékařskou péčí
- Ošetrovatelská péče – vypracování standardů, ústav má nahrazovat rodinné prostředí nikoli pobyt v nemocnici
- Sociální péče – součástí služeb má být též sociální rehabilitace – soběstačnější uživatelé, nižší nároky na personál
- Zavedení osobních plánů a cílů uživatele
- Zavedení klíčových pracovníků
- Zpracování rizikových oblastí

G. Právo na vzdělání

Listina v čl. 33 stanoví:

- Každý má právo na vzdělání. Školní docházka je povinná po dobu, kterou stanoví zákon.
- Občané mají právo na bezplatné vzdělání v základních a středních školách, podle schopností občana a možností společnosti též na vysokých školách.

Vzdělávání v ČR v základních a středních školách je upraveno zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)

Základní zásady vzdělávání podle školského zákona

- rovný přístup každého občana ke vzdělávání
- zohledňování vzdělávacích potřeb jednotlivce
- bezplatné základní a střední vzdělávání
- možnost každého vzdělávat se po dobu celého života
- vzdělávání je veřejnou službou

Zvláštní vzdělávací potřeby některých dětí, žáků nebo studentů

Školský zákon upravuje také vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami (§ 16 školského zákona). Dítětem, žákem a studentem se speciálními vzdělávacími potřebami je osoba se zdravotním postižením, zdravotním znevýhodněním nebo sociálním znevýhodněním.

- zdravotní postižení – mentální, tělesné atd. postižení
- zdravotní znevýhodnění - dlouhodobá nemoc, lehčí poruchy učení a chování
- sociální znevýhodnění - rodinné prostředí, nařízená ústavní výchova

Děti, žáci a studenti se zvláštními vzdělávacími potřebami mají právo na

- obsah, formy a metody vzdělávání odpovídají jejich vzdělávacím potřebám a možnostem,
- na vytvoření nezbytných podmínek, které vzdělávání umožní,
- na poradenskou pomoc školy a školského poradenského zařízení,
- při hodnocení se přihlíží k povaze postižení nebo znevýhodnění
- ředitel školy může se souhlasem krajského úřadu zřídit funkci asistenta pedagoga

Žáci a studenti se zdravotním postižením a znevýhodněním

Při **přijímání** ke vzdělávání a **ukončování** vzdělávání se stanoví vhodné podmínky odpovídající jejich potřebám. **Délku** středního a vyššího odborného **vzdělávání** může ředitel školy ve výjimečných případech jednotlivým žákům nebo studentům se zdravotním postižením prodloužit, nejvýše však o 2 školní roky. Dále může ředitel školy povolit **odklad začátku povinné školní docházky**, nejdéle do zahájení školního roku, v němž dítě dovrší osmý rok věku (§ 37 školského zákona). **Dítěti s hlubokým mentálním postižením** stanoví krajský úřad takový **způsob plnění povinné školní docházky**, který odpovídá duševním a fyzickým možnostem dítěte, a to na základě doporučujícího posouzení odborného lékaře a školského poradenského zařízení. Krajský úřad také zajistí odpovídající pomoc, zejména pedagogickou a metodickou (§ 42 školského zákona).

Ukončení základního vzdělání

Základní vzdělání končí ukončením povinné školní docházky (9 školních roků), nejvýše do konce školního roku, v němž žák dosáhne 17 let. **Žákovi se zdravotním postižením** může ředitel školy ve výjimečných případech povolit pokračování v základním vzdělání do konce školního roku, v němž dosáhne **20. roku**. Se souhlasem zřizovatele **do 26. roku** (§ 55 školského zákona, novela provedena zákonem č.158/2006 Sb., školského zákona).

H. Právo na pracovní uplatnění

Zakotvení práva na práci v právním řádu ČR

Všechny způsoby pracovního uplatnění uživatelů sociálních služeb jsou zasazeny do právního rámce, který tvoří řada předpisů různé právní síly. Základní pravidla stanoví ústavní Listina základních práv a svobod, dále tuto problematiku upravuje zejména zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti (dále jen „zákon o zaměstnanosti“), zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce (dále jen „zákoník práce“).

Jak bylo již uvedeno v úvodní části této publikace, v Listině základních práv a svobod je stanoveno, že každý má právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací (čl. 26), zaměstnanci mají právo na spravedlivou odměnu za práci a na uspokojivé pracovní podmínky (čl. 28), osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci, na zvláštní pracovní podmínky, na zvláštní ochranu v pracovních vztazích a na pomoc při přípravě k povolání (čl. 29). Zároveň je v čl. 9 stanoveno, že nikdo nesmí být podroben nuceným pracím nebo službám.

Zákon o zaměstnanosti stanoví pro každého, kdo chce a může pracovat (i osoby zdravotně postižené) a o práci se uchází, právo na zaměstnání v pracovním vztahu (§ 10 zákona o zaměstnanosti). Účastníkům právních vztahů vzniklých podle zákona o zaměstnanosti, tedy zejména zaměstnavatelům, úřadům práce a agenturám práce je zakázáno činit nabídky zaměstnání, které mají diskriminační charakter, nejsou v souladu s pracovními předpisy, nebo odporují dobrým mravům (§ 12 zákona o zaměstnanosti). Porušení povinností stanovených v § 12 zákona o zaměstnanosti je správním deliktem, za který lze uložit právnické osobě pokutu do 1 000 000 Kč.

Naplněním práva na zaměstnání v pracovním vztahu je práce v pracovním poměru, podle zákoníku práce.

Práce uživatelů pobytočných služeb („pracovní terapie“)

Činnosti, které vykonávají uživatelé pobytočných služeb se často označují jako „pracovní terapie“. Pod tímto pojmem se v různých zařízeních rozumí velmi různé činnosti. V této souvislosti je třeba zdůraznit rozdíl mezi prací uživatelů, která spadá do režimu pracovních právních předpisů od dalších činností, ke kterým poskytovatel sociální služby své klienty vede a které je možné označit jako práci pro vlastní potřebu nebo přípravu na budoucí pracovní uplatnění.

Práce pro vlastní potřebu

Součástí sociální služby je i rozvíjení soběstačnosti uživatele a jeho dalších schopností, dovedností a zájmů tak, aby se mohl v co největší míře zapojit do běžného života, včetně pracovního uplatnění. Uživatelé služby se učí a podle svých schopností zapojují do péče o „svoji“ domácnost (zejména při různých formách chráněného bydlení, obvykle domácnost sdílí několik klientů), nebo alespoň pečují o svoji část společného bydlení. Tato práce je součástí **sebeobslužných činností**, nejedná se o práci v režimu pracovního práva.

Podle nyní již zrušené vyhlášky č. 182/1991 Sb., kterou se prováděl zákon o sociálním zabezpečení ústav zajišťoval pro své klienty v zájmu rozvoje jejich schopností, estetického citění a zapojení do společenského života **kulturně zájmové činnosti** (§ 84). I když tato vyhláška byla již zrušena, uživatelé pobytočných sociálních služeb se samozřejmě nadále věnují také kulturní a zájmové činnosti. Ani tyto činnosti nejsou většinou prací ve smyslu pracovního práva.

Podle minulé právní úpravy ústav zajišťoval také péči o vzdělání, v jejímž rámci se svěřenci mohli zúčastnit **výchovně-pracovní činnosti**, a to pouze do skončení povinné školní docházky. Za práci vykonanou v rámci této výchovně-pracovní činnosti svěřencům nepříslušela peněžní odměna (§ 86 odst. 1 vyhlášky č. 182/1991 Sb.).

Výše uvedené činnosti tedy nejsou prací ve smyslu pracovních právních předpisů. Jedná se o přípravu k co nejvíce samostatnému životu, zájmovou činnost nebo přípravu k pracovnímu uplatnění.

Práce v zařízení v režimu pracovního práva

Klienti se ale také často zapojují do **péče o společné věci a prostory** při provozu zařízení (úklid, práce v kuchyni, v prádelně, údržba, zahradnické práce). Podle zrušené vyhlášky č. 182/1991 Sb., byly zřizovány k rozvíjení dobrovolné pracovní činnosti obyvatel ústavu také pomocné hospodářství ústavu a ústavní výroba (§ 85 vyhlášky). V těchto případech vykonávali klienti práci již ne jen pro svou vlastní potřebu. Tato pracovní činnost měla být vykonávána v souladu s pracovními předpisy (§ 86 odst. 2 vyhlášky). V současné době i nadále řada klientů vykonává práci pro poskytovatele v pracovním poměru nebo na základě dohod o práci konané mimo pracovní poměr.

Příprava na budoucí pracovní uplatnění

Mezi prací pro vlastní potřebu a prací v režimu pracovního práva leží ještě poměrně široká škála činností, které nemají charakter sebeobslužné práce a je fakticky vykonávána ve prospěch poskytovatele, ale z hlediska jejich kvality a rozsahu nemůže jít o práci ve smyslu zákoníku práce, která by měla pro poskytovatele dostatečný přínos, aby ji mohl honorovat. Je to práce, jejímž smyslem je především rozvíjení dovedností uživatele, které může v budoucnu uplatnit na trhu práce, nebo které jsou nezbytným předpokladem budoucího pracovního uplatnění. Soustavná (pravidelná) práce klientů ve prospěch poskytovatele (nebo jeho obyvatel či pracovníků) je vždy velmi citlivou záležitostí. Je nutné zajistit, aby tato práce neměla charakter zakázané „nucené práce“. Proto je vždy třeba pečlivě zvážit hranici mezi prací pro osobní potřebu včetně přípravy na zaměstnání, prací, kterou uživatel získává své dovednosti, a prací, která již má být vykonávána podle pracovních předpisů. Cíl a charakter práce, kterou uživatel získává pracovní dovednosti, musí být popsán v rámci individuálního plánu uživatele. Zároveň by měla být stanovena průhledná pravidla pro vykonávání těchto činností vnitřními předpisy, které upravují podmínky, za jakých uživatelé vykonávají společensky prospěšnou práci, a pokud možno také způsob jejich odměňování. Odměňování v tomto případě by mělo pouze „terapeutickou“ funkci. Uživatelé mohou jen takto získat zkušenost vztahu mezi odvedenou prací a odměnou, zkušenosti s hodnotou peněz. V neposlední řadě je zkušenost spravedlivého odměňování jedním z hlavních motivů klientů pro další práci a zařazení do běžného života.

Z uvedených důvodů je třeba:

- Definovat smysl: získat v budoucnu placenou práci
- Stanovit konkrétní cíle: získání konkrétních dovedností, zkušeností
- Zabezpečit ochranu před zneužíváním
- Stanovit pravidla: kde, jaká práce, kolik hodin, za jaké finanční nebo jiné ohodnocení apod.

Podobně, pokud vykonává dobrovolnou práci klient pro místní firmu, je třeba dbát na to, aby nebylo zneužíváno nevýhodné postavení klientů.

„Dobrovolná práce“

Práci k získávání dovedností je ovšem také nutno jasně oddělit od tzv. „dobrovolné práce“, kdy člověk bez finanční odměny pracuje ve prospěch někoho jiného (jiného uživatele, personál, atd.). Nelze mít nikdy jistotu, že klient vykonávající soustavně práci ve prospěch někoho jiného bez mzdy, dělá skutečně tuto práci pro vlastní potěšení, ze své zcela svobodné vůle. Pravděpodobnější je, že je jeho rozhodnutí ovlivněno závislostí na poskytované službě a pokud by závislý nebyl, práci by zdarma nedělal.

Pracovní uplatnění z hlediska sociálního začlenění uživatele

Zaměstnání v zařízení

Pokud má poskytovatel možnost vhodného pracovního uplatnění klienta v zařízení, bude tato práce vykonávána buď v pracovním poměru, nebo alespoň na základě dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. Je třeba vzít v úvahu, že zařízení, které zaměstnává více než 25 zaměstnanců v pracovním poměru, je podle zákona o zaměstnanosti povinen zaměstnávat v pracovním poměru také osoby se zdravotním postižením ve výši povinného podílu těchto osob na celkovém počtu zaměstnanců. Povinný podíl činí 4 %. Dodáváme, že tuto povinnost lze splnit i jiným způsobem, než zaměstnáním těchto osob v pracovním poměru, např. odebíráním výrobků nebo služeb od zaměstnavatelů zaměstnávajících více než 50 % zaměstnanců, kteří jsou osobami se zdravotním postižením apod. (§ 81 zákona o zaměstnanosti).

Z hlediska sociálního začlenění práce v zařízení patří k těm, které sociální začlenění podporují méně: člověk je během dne mezi stejnými lidmi, se kterými bydlí, tráví volný čas a kteří se všichni vyznačují mentálním postižením.

Zaměstnání mimo zařízení

Výhodou práce, která je mimo areál zařízení je především to, že obyvatelé mají více příležitostí setkávat se s jinými lidmi mimo okruh spolupodílcích a personálu. Z hlediska podpory sociálního začlenění je práce mimo zařízení cennější.

Chráněné dílny

Chráněná dílna je mnohdy jediná šance pro lidi se zdravotním postižením, jak získat práci a být v kontaktu s jinými lidmi. Zpravidla se v chráněné dílně lze setkat s vlídnými zacházením ze strany nadřízených, pracovní podmínky lze většinou přizpůsobit potřebám a možnostem pracovníků.

Z hlediska podpory sociálního začleňování chráněné prostředí přináší nové sociální kontakty převážně z okruhu lidí, kteří jsou znevýhodněni. Šanci seznámit se s „nepostiženými“ lidmi jsou zde omezené. Jinou nevýhodou je omezený okruh činností, se kterými se lze v chráněném prostředí zpravidla setkat (např. ženy, které rády pracují s dětmi asi v chráněné dílně práci nenajdou apod.).

Otevřený trh práce

Otevřeným trhem práce se rozumí pracovní místa, se kterými se lze běžně setkat: na poště, v kanceláři, ve skleníkú, v bance apod. Může přitom jít o místa, jejichž existence je finančně podporovaná z prostředků na aktivní politiku zaměstnanosti. Nevýhodou pracovních míst na otevřeném trhu práce je to, že místa je obtížné získat – znevýhodnění lidé se musí utkat s konkurencí ostatních zájemců o práci, kteří nemají postižení. Zaměstnavatelé většinou nemají zkušenosti se zaměstnáváním lidí s postižením, prostředí bývá bariérové apod. Na druhou stranu práce zde má řadu výhod otevřený trh práce však umožňuje nejvyšší míru sociálního začleňování.

Zprostředkování zaměstnání – návaznost na další zdroje

Zprostředkování zaměstnání je specializovaná činnost, která je upravená zákonem o zaměstnanosti. Je zajišťována státem prostřednictvím úřadů práce. Dále je zajišťována agenturami práce na komerčním základě a také řadou neziskových organizací, které se specializují zejména na pomoc při hledání zaměstnání zdravotně postiženým lidem. Podle zákona o zaměstnanosti spočívá tato činnost zejména v poskytování poradenství a informační činnosti v oblasti pracovních příležitostí a vyhledávání zaměstnání pro fyzické osoby (§ 14 zákona o zaměstnanosti).

Úřady práce

Na zprostředkování zaměstnání úřadem práce má právo každá fyzická osoba. Jestliže požádá úřad práce o zprostředkování zaměstnání, bude zařazena buď do evidence uchazečů o zaměstnání nebo do evidence zájemců o zaměstnání. Zařazení do jedné nebo druhé evidence s sebou nese rozdílný právní status (jiná práva a povinnosti). Zprostředkování zaměstnání úřady práce je bezplatné.

Při zprostředkování zaměstnání **věnuje úřad práce zvýšenou péči uchazečům, kteří ji potřebují pro svůj zdravotní stav** (fyzické osoby se zdravotním postižením podle § 67) (§ 33 zákona o zaměstnanosti). Pokud má osoba se zdravotním omezením zájem o zprostředkování zaměstnání úřadem práce, je povinna sdělit úřadu práce, zda je osobou se zdravotním postižením podle § 67 zákona o zaměstnanosti, údaje o svých zdravotních omezeních v rozsahu potřebném pro poskytnutí služeb (vyhledání vhodného zaměstnání, rekvalifikaci nebo pro stanovení vhodné formy pracovní rehabilitace) a doložit je lékařským posudkem. I uživatelé pobytové sociální služby by měli mít možnost využívat služby úřadu práce.

Agentury podporovaného zaměstnávání

V posledních deseti letech se v ČR rozšířil specifický druh služeb pod názvem podporované zaměstnávání. Poskytovateli podporovaného zaměstnávání jsou většinou nevládní neziskové organizace poskytující poradenství, vzdělávání ale také zprostředkování práce a další druhy pomoci. Podporované zaměstnávání je určeno lidem se zdravotním postižením i lidem, kteří mají potíže s nalezením a udržením práce z jiných důvodů (např. po návratu z výkonu trestu nebo z léčení závislosti na návykových látkách, lidem bez domova apod.).

Podstatou podporovaného zaměstnávání je osobní pomoc odborníka, tzv. pracovního konzultanta. Ten nezaměstnanému člověku pomůže ujasnit si své silné stránky, zájmy a potřeby a také omezení související s prací, pomůže mu napsat přehledný životopis, vytipovat si vhodnou pracovní nabídku, připravit se na interview se zaměstnavatelem a naučit se požadovanou práci. V případě nutnosti pomůže pracovní konzultant svému klientovi naučit se cestu do práce, založit si účet apod. Služba je určena i zaměstnavatelům, který chce nebo alespoň uvažuje o tom, že znevýhodněného pracovníka zaměstná. Pracovní konzultant mu pomůže s úpravou pracovní náplně i pracoviště, podá mu informace o podmínkách zaměstnávání lidí se zdravotním postižením, o možnostech získat dotaci z úřadu práce apod. Tato služba je pro klienty s mentálním postižením ideální, ale bohužel agentura podporovaného zaměstnávání není vždy v dosahu.

Upraveno podle: kolektiv autorů, Pracovní uplatnění klientů ústavní péče, Praha 2005, ČUPZ a partneři (Projekt PHARE 2003), str. 26 – 30, 56 - 60

I. Vnitřní pravidla vyřizování stížností

Právní úprava

Zákon o sociálních službách stanoví v § 88 písm. e) povinnost poskytovatelům sociálních služeb „zpracovat vnitřní pravidla pro podávání a vyřizování stížností osob, kterým poskytují sociální služby, na úroveň služeb, a to ve formě srozumitelné pro všechny osoby.“ Jiná právní úprava v současné době neexistuje (vyhláška č. 150/1958, o vyřizování stížností byla zrušena). Je ponecháno na zařízeních, aby stanovila vlastní pravidla.

Význam pravidel pro vyřizování stížností

- právo podat stížnost nebo podnět je nezbytnou součástí ochrany práv uživatelů
- je cenným zdrojem informací o spokojenosti uživatelů s poskytováním služby,
- slouží k odhalení míst střetů zájmů, porušení práv nebo oprávněných zájmů uživatelů, nedostatků v poskytování služby,
- zamezení opakování nežádoucí situace
- zdroj informací pro další rozvoj zařízení, zdokonalení poskytování služeb

Principy tvorby a používání pravidel pro vyřizování stížností

Podle Standardů kvality sociálních služeb musí být pravidla pro vyřizování stížností

- snadno dostupná, vhodně zveřejněná
- jsou pro uživatele bezpečná, podání stížnosti nesmí být stěžovateli na újmu (ani tomu, v jehož zájmu je podána jeho zástupcem)
- jednoduchá na pochopení a užívání
- zajišťující důvěrnost pro stěžovatele i pracovníky
- průhledná
- účinná, umožňují rychlé a účinné vyřízení věci, zajišťující zlepšení nebo nápravu
- sledovatelná a kontrolovatelná

Základní pravidlo při vyřizování stížností

Kontaktuje-li uživatel služby zařízení s tím, že má stížnost, pak jde o stížnost, ať si o jejím obsahu příjemce myslí cokoli.

Předpoklad reálnosti podání stížnosti

- Uživatelé služeb musí být skutečně informováni o tom, že mají možnost si stěžovat a co tato možnost obsahuje (jakou formou je možné stížnost uplatnit, kdo ji bude vyřizovat a jakým způsobem bude vyřizování stížnosti probíhat).
- Tedy forma musí být prokazatelně dostatečně srozumitelná pro všechny. Nelze akceptovat situaci, kdy pravidla vyřizování stížností v zařízení existují, ale uživatelé o nich nevědí, nebo je neumí využít.
- Se stížnostními postupy jsou rovněž dobře obeznámeni pracovníci zařízení.

Forma pravidel

Pravidla pro podávání a vyřizování stížností existují v písemné formě a dále v takové formě, která je srozumitelná všem uživatelům.

Oprávněná osoba

- K podání stížnosti je oprávněn každý (i jakýkoli občan v zájmu uživatele).
- Stěžovatel má možnost si svobodně zvolit zástupce, který ho bude při vyřizování stížností zastupovat.
- V případě potřeby má stěžovatel k dispozici tlumočníka.

Přijetí stížnosti

- Podmínky přijímání stížností musí umožňovat jakýkoli způsob podání (i anonymní), písemný i ústní.
- Z pravidel musí být zřejmé
  - na koho konkrétně se uživatelé mají se stížností obracet, komu nebo kam ji předat,
  - komu konkrétně se má stížnost adresovat (řediteli zařízení),
  - kdo další (pracovníci, instituce) je oprávněn účastnit se vyřizování stížností.
- Ústní stížnosti se zaznamenají písemně.
- Stížnosti jsou zaznamenávány tak, aby přesně odpovídaly tomu, co jimi chtěl stěžovatel říci.
- Stížnosti jsou vyřizovány písemně a jsou evidovány, i stížnosti ústní.

Vyřizování stížností

Z pravidel musí být zřejmé

- kdo je oprávněn stížností se zabývat, prošetřit ji, jak se rozhoduje o přijetém opatření - řešení musí být odpovídající,
- v jaké lhůtě bude stěžovatel vyrozuměn - lhůta pro vyřízení stížnosti musí být přiměřená,
- jakou formou bude stěžovatel vyrozuměn o výsledku vyřízení stížnosti.

Odvolání

= právo obrátit se v případě nespokojenosti s vyřízením stížnosti k nadřízenému nebo nezávislému orgánu s podnětem k prošetření postupu při vyřizování stížnosti. Odvolacím orgánem může být např. zřizovatel, úřad příslušný k provádění inspekce, orgán místní správy, samosprávy, apod. Zařízení si budou pravděpodobně muset s některým subjektem dohodnout, že bude odvolání o stížnostech na poskytování služby rozhodovat.

- Stěžovatel musí být informován o svém právu odvolat se proti vyřízení stížnosti.
- Pravidla pro vyřizování stížností musí obsahovat kontakt na odvolací orgány.